

МОВНА ПОЛІТИКА БІЛОРУСІ ТА КАЗАХСТАНУ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ)

УДК 32:81'272(476+574)(477)

Литвиненко Олександр Миколайович –
головний консультант
відділу розвитку політичної системи
центру суспільних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
кандидат філософських наук
ORCID: 0000-0002-0544-8977

У статті проаналізовано передумови й результати впровадження офіційної двомовності у Білорусі та Казахстані. Ця тема є актуальною для України, оскільки окремі політичні сили в нашій державі неодноразово домагалися надання російській мові статусу державної або офіційної принаймні на регіональному рівні. Вибір теми дослідження зумовлений тим, що Білорусь і Казахстан, як і Україна, були найбільш русифікованими республіками СРСР і мали схожі мовні проблеми після проголошення незалежності.

На підставі офіційних документів, соціологічних і статистичних даних виявлено, що запровадження двомовності у Білорусі та Казахстані мало різні зміст, цілі та наслідки. У Білорусі державна двомовність, ставши продовженням радянської русифікації, призвела до маргіналізації білоруської мови і практичного позбавлення титульної нації важливого складника її ідентичності. У Казахстані політика офіційної двомовності передбачала розширення використання казахської мови в усіх сферах. Проте, оскільки вільне використання російської мови є законодавчо закріпленим правом, просування казахської мови обмежилось переважно середовищем етнічних казахів та інших тюркських етнічних груп, майже не торкнувшись росіян і представників інших меншин, серед яких рівень знання й використання казахської мови є вкрай низьким. Нині офіційна двомовність стає очевидною перешкодою для побудови казахстанської політичної нації. Зазначені приклади свідчать про те, що політика офіційної двомовності в країнах, обтяжених спадщиною русифікації, має ризики для національної безпеки. Звідси можна зробити висновок про своєчасність змін в українському законодавстві, що спрямовані на забезпечення функціонування української мови як державної, подолання наслідків русифікації українського культурного та інформаційного простору.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, двомовність, державна мова, русифікація.

Oleksandr Lytvynenko

**LANGUAGE POLICY IN BELARUS AND KAZAKHSTAN
(COMPARATIVE ANALYSIS AND CONCLUSIONS FOR UKRAINE)**

The article analyzes the background and outcomes of the introduction of official bilingualism in Belarus and Kazakhstan. This topic is quite relevant to Ukraine given that specific political forces repeatedly attempted to give Russian language state or official status at least at the regional level. The choice of the

subject is determined by the fact that Belarus and Kazakhstan as well as Ukraine were the most Russified republics of the former Soviet Union had similar language problems after they declared independence.

Based on the analysis of official documents, sociological and statistical data, it was revealed that the introduction of bilingualism in Belarus and Kazakhstan had different scope, goals and outcomes. In Belarus, state bilingualism, as a continuation of Soviet Russification, led to the marginalization of the Belarusian language and the practical deprivation of the titular nation of an important component of its identity. In Kazakhstan, the policy of official bilingualism provided for the expansion of the use of the Kazakh language in all areas. However, since the free use of Russian is a statutory right, the promotion of the Kazakh language was limited mainly to ethnic Kazakhs and other Turk ethnic groups, almost without affecting Russians and other minorities, among whom the level of knowledge and use of Kazakh is extremely low. Nowadays, official bilingualism is becoming an obvious obstacle to building a Kazakh political nation. These examples show that the policy of official bilingualism in countries burdened by the legacy of Russification poses risks to national security. Thus, we can conclude that the changes to the Ukrainian legislation aimed at ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language, overcoming the consequences of the Russification of the Ukrainian cultural and information space, were adopted on time.

Keywords: language policy, language situation, bilingualism, state language, Russification.

Ухвалений 25 квітня 2019 р. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», як і Закон «Про освіту» 2017 р., що значно розширював застосування української мови в цій сфері, спричинили гостру критику з боку проросійських сил та окремих національних меншин, передусім угорської, а також урядів відповідних країн. Україну звинувачували в порушенні власної Конституції та ратифікованих нею міжнародних документів, що, втім, не було доведено. Вказувалося на дискримінаційний характер офіційної одномовності у «багатонаціональній» країні, її негативні наслідки для миру й злагоди в суспільстві та державної цілісності.

Тому вважаємо за доцільне проаналізувати державну мовну політику в пострадянських країнах, які ще на початку свого незалежного існування запровадили офіційну двомовність, а також наслідки цієї політики для їх національного розвитку. Такий підхід вбачається набагато адекватнішим, ніж наведення відомих прикладів дво- або багатомовності в західних країнах (Швейцарії, Фінляндії, Канаді, Іспанії та ін.), оскільки будь-яке порівняння є релевантним лише тоді, коли його об'єкти мають спільні базові характеристики. З огляду на це предметами дослідження обрані Білорусь і Казахстан, які разом з Україною були найбільш русифікованими республіками в СРСР, отже, на початку свого незалежного існування мали подібні з Україною проблеми в мовній сфері.

Мовне питання в Білорусі вивчали чимало дослідників. Зокрема, Ю. Коряков проаналізував мовну ситуацію в країні в її історичному розвитку та

висловив припущення щодо майбутнього білоруської мови; Н. Мечковська торкалася питань занепаду білоруської мови в сучасній Білорусі та етичних колізій двомовності; І. Калита основними темами своїх досліджень визначав мову та національну ідентифікацію білорусів, проблеми асиметричного білінгвізму, майбутнє білоруської мови; О. Дем'янович пропонував публікації в галузі мовних практик та мовної взаємодії.

У Казахстані науковці також не оминали увагою питання мовної політики й різні аспекти казахсько-російської двомовності. Наприклад, Е. Сулейменова вивчала планування та нову мовну ідентичність у республіці; Р. Кадиржанов та співробітники Інституту філософії, політології та релігієзнавства Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан досліджували історичні передумови запровадження сучасної мовної політики та її результати, мовну політику як інструмент національної інтеграції; Є. Бекжанов цікавився проблемами реалізації мовної політики, її сприйняття різними мовними групами; С. Тажибаєва розглядала міжмовну взаємодію в сучасному Казахстані, казахську мову в системі освіти; С. Ускенбаєва – мовну політику у сфері освіти та ін. Матеріалами для аналізу мовної ситуації та мовної політики в обох країнах також слугують нормативні документи, статистичні та соціологічні дані, заяви представників влади, від яких залежить ухвалення рішень у цій сфері, публікації в ЗМІ.

Мета статті – порівняльний аналіз мовної політики і мовних ситуацій у Білорусі та Казахстані, виявлення проблем і ризиків, які несе в собі офіційна

двомовність для національної консолідації в умовах унітарних держав, оцінка мовної політики в Україні крізь призму білоруського і казахстанського досвіду.

Білорусь, так само як і Україна та Казахстан, була однією з найбільш русифікованих республік СРСР. З 1990 р. національно-патріотичні сили в республіці робили спроби змінити ситуацію, намагаючись розширити сферу вживання білоруської мови, закріпити її позиції в правовому полі, освіті, культурі та публічному просторі як єдиної державної мови в країні. Одночасно відбувалося переосмислення історичної спадкоємності білоруської державності. Тогочасна політика пам'яті особливий наголос робила на таких її попередниках як Білоруська Народна Республіка 1918–1919 рр. і Велике Князівство Литовське (історичний зв'язок з останнім підкреслював новий державний герб «Пагоня»). Крім того, відбувалося переосмислення ролі білоруського націоналістичного підпілля часів Другої світової війни у боротьбі за державну незалежність. Таким чином, мовну політику в Білорусі 1992–1995 рр. можна розглядати як один із напрямів у комплексі соціокультурних змін, спрямованих на національне відродження країни.

Після перемоги на президентських виборах 1994 р. О. Лукашенка в білоруській мовній політиці відбулися радикальні зміни. Зокрема, 14 травня 1995 р. був проведений референдум щодо надання російській мові однакового статусу з білоруською. Із 64,8 % громадян, які взяли в ньому участь, «за» проголосували 83,3 %. Коментуючи результати референдуму, О. Лукашенко заявив: «Люди, які говорять білоруською мовою, не можуть нічого робити, окрім як розмовляти на ній, тому що білоруською не можна висловити нічого великого. Білоруська мова – бідна мова. У світі існують лише дві великі мови – російська та англійська» [1]. А 24 листопада 1996 р. був проведений ще один референдум, зокрема й щодо внесення змін і доповнень до Конституції Республіки Білорусь, якими, крім іншого, затверджувався державний статус російської мови. «За» проголосували 83,7 % респондентів, і відповідні зміни та доповнення були внесені до Конституції. Також були внесені зміни й доповнення до Закону «Про мови у Республіці Білорусь», згідно з якими державними мовами в країні стали білоруська та російська.

Упровадження офіційної двомовності мало катастрофічні наслідки для білоруськомовної освіти. Якщо в 1994–1995 навчальному році (н. р.) білоруською мовою навчалася 40 % білоруських шко-

лярів, то в 2012–2013 навчальному році таких залишилося 16,5 %, у 2013–2014 н. р. – 15,4 %, у 2014–2015 н. р. – 14,4 %, 2015–2016 н. р. – 13,6 %, 2016–2017 н. р. – 13,2 %, 2017–2018 н. р. – 12,2 %, 2018–2019 н. р. – 11,1 %. Кількість школярів, які навчалися російською мовою, за період 2012–2019 рр. збільшилася з 83,4 до 88,8 %. За ці роки частка тих, хто навчався білоруською мовою в закладах середньої спеціальної освіти, знизилася з 0,9 до 0,2 %, тих, хто навчався російською, збільшилася з 84,5 до 85,4 %, а тих, хто навчався двома мовами, зменшилася з 14,6 до 14,4 %. Також за цей період чисельність тих, хто навчався білоруською мовою у вищих навчальних закладах, зменшилася з 0,2 до 0,1 %. Водночас дещо зменшилася частка тих, хто навчався лише російською мовою, – з 62,4 до 59,8 %, а частка тих, хто навчався обома мовами, збільшилася з 37,4 до 39,3 % [2].

Абсолютна більшість (90,6 %) школярів, які навчаються білоруською мовою, живуть у сільській місцевості, тоді як абсолютна більшість (91,8 %) школярів, котрі навчаються російською, живуть у містах [2]. Отже, мовні відмінності накладаються на соціальні, білоруська мова дедалі більше набуває іміджу «сільської», непрестижної, непотрібної в сучасному житті. Таким чином освітню систему Білорусі можна кваліфікувати як інструмент русифікації дітей та молоді.

Показово, що російський «патріотичний» істеблішмент, який стежить за білоруською мовною ситуацією не менше, ніж за українською, не задовольняє і цей результат мовної політики О. Лукашенка. На думку інформаційного агентства Regnum, «у Білорусі немає жодної російської школи, жодного російського вишу, жодної російської дошкільної установи. Російськомовні установи не є російськими, однак на це нема кому звернути увагу – у Білорусі немає жодного російського ЗМІ, жодної російської або проросійської партії» [3]. Ця фраза багато говорить про наміри Росії не лише щодо Білорусі, а й щодо України. Насправді йдеться не про захист прав російськомовних громадян цих країн, а про цілковите винищення або граничну маргіналізацію білоруської та української національних ідентичностей, витіснення їх російською ідентичністю, щоби теза про «один народ» (уже без згадки про «триєдинство») стала нарешті констатацією докананого факту.

Російська мова повністю домінує в культурній та інших сферах Білорусі. За даними 2019 р., абсолютна більшість книг (74,5% від загального накладу) в республіці була видана російською мовою,

білоруською – 14,2 %. Того ж року з 806 журналів, що виходили друком у країні, білоруською вийшов 121, із 471 газети білоруською друкувалися 176 [4]. Російська мова панує на радіо й телебаченні, абсолютно переважає в діяльності органів влади, правоохоронних органів тощо. Судочинство провадиться виключно російською.

Ставлення населення республіки до білоруської мови є доволі суперечливим. За даними перепису 2019 р., 54 % громадян Білорусі назвали рідною білоруську мову. За даними перепису 2009 р., таких було 53 %, за даними перепису 1999 р. – 73,7 % [5]. При цьому етнічні білоруси становлять 84,9 % населення країни [6]. Водночас, за даними соціологічного опитування, проведеного в 2018 р. Білоруською аналітичною майстернею і компанією MIA Research, 86 % білорусів вважають, що білоруська мова є найважливішою часткою національної культури і повинна зберігатися, а 66 % хотіли би, щоб їхні діти розмовляли білоруською так само добре, як і російською. До того ж 2,2 % заявили, що говорять вдома білоруською, російською – 73,7 %, і російською, і білоруською – 12,3 %, на суміші російської та білоруської – 11,6 % [7].

Щоправда, останніми роками у ЗМІ досить часто траплялося словосполучення «м'яка білорусизація» у зв'язку з тим, що на телебаченні та на вулицях з'явилася соціальна реклама із закликом говорити білоруською. Дещо збільшився обсяг преси і книжок національною мовою, однак, на думку експертів, це явище має скоріше декоративний характер. О. Лукашенко 22 квітня 2014 р. у своєму щорічному посланні заявив: «Якщо ми розучимося говорити білоруською мовою, ми перестанемо бути нацією». Втім значно більше уваги він приділив «великій російській мові», яка буде в Білорусі розвиватися так само вільно, як і «наша „матчйна родная беларуская мова“», оскільки «російська мова – це спільний набуток... трьох братніх народів: українців, білорусів, росіян» [8]. Того ж року, відповідаючи на запитання членів Ради Палати представників Національних зборів, він висловив невдоволення тим, що на вивчення білоруської мови у школі відводиться менше годин, ніж на вивчення російської та англійської, і запропонував збільшити ці години, щоправда, не за рахунок російської, а англійської [9]. В ухваленій 18 березня 2019 р. постанові Ради Безпеки Республіки Білорусь «Про Концепцію інформаційної безпеки Республіки Білорусь» йшлося, серед іншого, про «розширення соціальних функцій і комунікаційних можливостей» білоруської мови, а її розвиток розглядався як «гарантія гуманітарної безпеки

держави». Однак свої комунікативні й соціокультурні функції («підвищення національної самосвідомості білоруського суспільства і формування його духовності») білоруська мова, згідно з Концепцією, має виконувати лише «поряд із конституційно закріпленою в державі двомовністю» [10].

Водночас декларується непорушність позицій російської мови. Виступаючи на відкритті XIX Всесвітнього конгресу російської преси в Мінську 12 липня 2017 р., О. Лукашенко заявив: «Втратити сьогодні російську мову – це втратити свою історію, сьогодення, своє майбутнє. Ми від неї ніколи не відмовлялися і не відмовимося. Більше того, будемо завжди за неї боротися» [11]. Коли 21 січня 2015 р. новопризначений міністр освіти Білорусі М. Журавков висловив намір повернути в російськомовні школи вивчення історії та географії Білорусі білоруською мовою (переведене з 2006–2007 н. р. на російську мову), О. Лукашенко особисто дезавував його слова, заявивши, що це лише суб'єктивна думка міністра, що переведення викладання історії та географії на білоруську мову не входить до його повноважень, і він, як президент, ніколи не давав Журавкову таких доручень [12].

Отже, мовну політику білоруської державної влади, засновану на принципі офіційної двомовності, можна кваліфікувати як послідовну русифікацію власного народу (напередодні проголошення незалежності білоруси становили 78 % населення країни і в подальшому їх частка збільшувалася). На думку О. Дем'яновича, «мовна ситуація у Білорусі і державна мовна політика прямо і опосередковано сприяють подальшому витісненню з обігу та звуженню сфери застосування білоруської мови за рахунок російської» [13]. Нині білоруська мова, за класифікацією ЮНЕСКО, має статус «вразливої» (vulnerable), такої, що перебуває у небезпеці.

Потрібно відзначити, що така мовна політика мала як прагматичне (з точки зору О. Лукашенка та його оточення), так і ідейно-ціннісне підґрунтя. Запровадження офіційної двомовності в Білорусі супроводжувалося поверненням дещо видозміненої державної символіки радянських часів, радянських інтерпретацій білоруської історії, жорстким пресингом і дискредитацією національно-патріотичних сил, беззастережною орієнтацією на Росію (що знайшло втілення у створенні «союзної держави» в 1997 р.) з одночасним політичним і світоглядним відштовхуванням від Заходу. Білорусь стала набувати вигляду уламка СРСР, історичного релікту, взірця для лівих сил на пострадянському просторі,

зокрема й в Україні. Сучасна мовна політика у Білорусі є по суті продовженням політики русифікації республіки, яка послідовно проводилася радянською владою із середини 30-х до кінця 80-х років минулого століття. Як зазначає І. Калита, «цілеспрямована мовна політика, орієнтована на національну мову, мала місце в Білорусі лише двічі у нещодавній історії: на початку та наприкінці XX ст., решту часу мова бореться за виживання» [14].

У **Казахстані** мовна політика в перші роки незалежності визначалася такими чинниками.

За переписом 1989 р., етнічні казахи становили лише відносно більшість населення республіки – 40 %, тоді як росіяни – 38 %. При цьому рівень русифікації казахів був дуже високим: 40 % із них знали свою мову дуже погано або не знали взагалі й у публічному просторі та побуті послуговувалися російською. Серед представників європейських народів (росіян, українців, німців, євреїв, білорусів, поляків та ін.) казахською володіли менше 1 %. На думку експертів, казахська мова на той час була об'єктивно не готова виконувати функції єдиної державної мови, тим більше мови міжнаціонального спілкування [15]. Відчувалися (а втім, відчуються й досі) значні мовні та культурні відмінності між північними та східними регіонами країни, де чисельно переважали росіяни, і південними та західними, де більшість населення становили казахи.

У перші роки незалежності спостерігалася масова еміграція з Казахстану росіян (понад 1,5 млн), німців (800 тис.), українців (понад 600 тис.), білорусів (100 тис.) і представників інших європейських народів [16, с. 21]. Водночас у північних та східних регіонах посилювалися сепаратистські рухи, що набули організованих форм у вигляді низки козацьких та інших проросійських організацій. На тлі подій, що відбувалися в ті часи у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, у Казахстані виникали небезпідставні побоювання щодо збереження власної територіальної цілісності.

За таких обставин державне керівництво взяло курс на формування єдиної політичної нації на основі казахстанської (а не казахської в етнічному сенсі) ідентичності, яка бачилася відповідно до широко популяризованого гасла як «розмаїття у єдності» – розмаїття етнічне, мовне, культурне, а сам Казахстан – як затишна, комфортна та безпечна домівка для всіх народів, що його населяють. Унаслідок такої політики російська мова, яка повністю домінувала в республіці за радянських

часів, значною мірою зберегла свої позиції і в часи незалежності.

Згідно із Законом «Про мови в Республіці Казахстан» 1997 р. казахська мова в Казахстані є державною. При цьому зазначається, що «обов'язком кожного громадянина Республіки Казахстан є опанування державної мови, яка є найважливішим чинником консолідації народу Казахстану». Водночас згідно із статтею 5 «у державних організаціях та органах місцевого самоврядування поряд з казахською офіційно використовується російська мова» (це положення міститься і в статті 7 Конституції Республіки Казахстан). Подальші статті закону поширюють використання російської мови на освіту, науку, культуру, військову службу, діяльність правоохоронних органів, судочинство, ведення документації, бізнес, діяльність ЗМІ тощо. Таким чином, незважаючи на те, що єдиною державною мовою визнавалася казахська, в країні фактично було впроваджено офіційну двомовність або навіть багатомовність, оскільки у багатьох випадках дозволялося використання поряд із державною «інших мов» [17].

Проте з часом державна мовна політика дедалі більше спрямовувалася на посилення позицій казахської мови, розширення сфери її застосування. У 2001–2010 рр. та 2011–2020 рр. у Казахстані реалізувалися державні програми функціонування й розвитку мов. Завданнями останньої з них були, зокрема, «вдосконалення і стандартизація методології навчання державної мови; розвиток інфраструктури навчання державної мови; стимулювання процесу навчання державної мови; підвищення престижу використання державної мови; підвищення запиту на державну мову» [18]. Програмою передбачався поетапний перехід органів державної влади на казахську мову, втім із дотриманням відповідних положень Конституції країни й закону про мови.

Президент республіки Н. Назарбаєв 26 жовтня 2017 р. підписав указ про переведення абетки казахської мови з кирилиці на латинську графіку, яка застосовується у більшості тюркських держав [19]. Переведення мало завершитися до кінця 2025 р., у т. ч. органів державної влади, освітніх установ, ЗМІ – протягом 2024–2025 рр. Проте пізніше терміни впровадження нового алфавіту були перенесені на 2023–2031 рр. [20].

Постанова уряду 19 грудня 2019 р. затвердила Державну програму з реалізації мовної політики в Республіці Казахстан на 2020–2025 роки [21]. З її

п'ятнадцяти завдань одинадцять були присвячені казахській мові: переходу на латинську графіку, підсиленню її ролі як мови міжетнічного спілкування, розширенню її функцій у галузі державного управління, культури й освіти, інформатизації й комунікації, міжнародного спілкування. Російській мові був присвячений лише один пункт, сформульований не як завдання, а швидше, як констатація: «Функціонування російської мови у комунікативно-мовному просторі». З чотирьох цільових індикаторів Державної програми три стосуються саме державної мови: збільшення частки учасників письмової комунікації, які використовують латинографічну (казахську) абетку, до 50 % у 2025 р., збільшення частки населення, яке володіє казахською мовою, до 95 %, збільшення казахськомовного контенту в державних ЗМІ до 79 %. Третій індикатор передбачає збільшення частки населення, котре володіє трьома мовами (казахською, російською та англійською), до 31 %. Індикатори, що стосувались би окремо російської мови, відсутні.

Значення казахської мови як інструменту національної консолідації багатоетнічного народу Казахстану і необхідність її поширення передусім у сфері державного управління неодноразово підкреслювали і колишній президент республіки Н. Назарбаєв [22; 23] і нинішній – К. Токаєв [24]. На думку експерта, «у цілому національна інтеграція здійснюється в Казахстані за пострадянською моделлю балансу етнічної і громадянської нації. Механізм цієї моделі заснований на формуванні громадянської нації з поліетнічного населення, але її культурним фундаментом повинні бути мова і культура титульної нації» [16, с. 140].

Для такої політики існують об'єктивні підстави, оскільки дані останнього перепису населення Казахстану 2009 р. (третій національний перепис, запланований на жовтень 2020 р., у зв'язку з пандемією коронавірусу перенесено на жовтень 2021 р.) і нещодавніх соціологічних досліджень свідчать про те, що збереження офіційної казахсько-російської двомовності значною мірою закріплює наслідки русифікації радянського періоду.

За результатами перепису, найбільшу частку населення республіки становили казахи (63,1 %) і росіяни (23,7 %). Майже 99 % казахів, і такий самий відсоток росіян, назвали рідною мову своєї національності; 98,4 % казахів розуміють усну казахську мову, 93,2 % вільно пишуть і читають нею. Водночас 92,1 % казахів розуміють усну російську мову та 79,1 % вільно пишуть і читають нею. Серед росіян усну казахську мову розуміють лише

25,3 %, а вільно пишуть і читають нею – 6,3 %. За знанням казахської мови до казахів ближчі представники тюркських народів, передусім узбеки та уйгури, хоча й серед них вільно пишуть і читають по-казахськи трохи більше 60 %, а до росіян – представники європейських народів: німці та українці. При цьому представники всіх зазначених народів демонструють високий рівень володіння російською мовою – вільно читати й писати нею можуть 68,3 % узбеків, 81,8 % уйгурів, 96,9 % німців і 97,1 % українців [25]. Звідси з необхідністю випливає, що саме російська мова може виконувати (і виконує) у Казахстані функції мови міжнаціонального спілкування, а тому русифікація населення Казахстану попри наміри державної влади триває, можливо, дещо уповільненими темпами.

Це засвідчують і дані соціологічних опитувань 2019–2020 рр., згідно з якими тільки 47,2 % етнічних казахів вживають лише казахську мову в сімейному колі та у спілкуванні з родичами, 28,9 % – послуговуються в основному казахською і частково російською і 18,7 % – в основному російською і частково казахською. Це при тому, нагадаємо, що майже 100 % казахів визнали рідною казахську мову та абсолютна їх більшість може вільно нею користуватися. Водночас 84,3 % росіян і 52 % представників інших національностей спілкуються в колі сім'ї і з родичами лише російською мовою.

Коли йдеться про спілкування в громадських місцях, то частка казахів, які використовують для цього мову свого народу, зменшується до 32,2 %. Щоправда, зменшується й частка росіян та представників інших національностей (74,9 і 49,3 % відповідно), які вживають у цій ситуації лише російську. Натомість у всіх трьох категоріях збільшується частка тих, хто використовує в тих чи тих пропорціях казахську й російську. Аналогічну картину маємо щодо використання мов у державних установах: лише казахською мовою послуговуються 38,1 % казахів, лише російською – 77,5 % росіян і 50,2 % представників інших національностей, при тому, що держава заохочує використання казахської в публічному просторі, а згадані вище державні програми передбачають поетапний перехід на цю мову державних установ [16, с. 79–82].

Традиційними інструментами поширення мови є системи книговидання і книгорозповсюдження, засоби масової комунікації, система освіти. У 2016 р. казахською мовою було видано 48,3 % книжок, російською – 34,9 % [26]. Однак від 65 до

80 % книжкової продукції у казахстанських книгарнях мають російське походження [27]. Малотиражний казахськомовний літературі практично неможливо конкурувати з нею. Отже, книгарні, продаючи переважно російські й російськомовні книжки, є джерелами поширення російської мови.

Станом на 19 жовтня 2020 р. в Казахстані було зареєстровано 4597 ЗМІ. Лише казахську мову використовують 581 із них, лише російську – 898, казахську і російську – 1773, три та більше мови – 1345. З 256 іноземних теле- і радіоканалів, зафіксованих у реєстрі ЗМІ Казахстану, 183 – російські телеканали [28]. Вони слугують основним джерелом інформації у північних та східних російськомовних регіонах, значною мірою формуючи сприйняття дійсності й суспільно-політичні погляди місцевих жителів, – ситуація, що нагадує ту, яка склалась у Криму і на сході України до 2014 р. Серед електронних ЗМІ частка казахськомовних становить 14 %, російськомовних – 16 %, таких, що використовують і російську, і казахську мови, – 29 %, таких, що використовують казахську та інші мови, – 41 % [29]. Згідно із статтею 18 Закону «Про мови в Республіці Казахстан» «обсяг теле-, радіопрограм на теле-, радіоканалах, незалежно від форм їх власності, на державній мові за часом не повинен бути менше сумарного обсягу теле-, радіопрограм на інших мовах». Казахська мова поступово, хоча й не без проблем, розширює межі своєї присутності в медіапросторі, проте казахськомовному контенту поки що складно конкурувати з російськомовним.

Використання казахської мови також збільшується і в системі освіти, хоча результати цього процесу не завжди збігаються з очікуваними, зокрема щодо забезпечення однакового рівня володіння населенням казахською і російською мовами. У 2017–2018 н. р. у Казахстані діяли з 7047 середніх загальноосвітніх шкіл, у т. ч.: 3746 шкіл – із казахською мовою навчання (1 323 339 учнів), 1237 – із російською мовою навчання (378 614 учнів) і 2037 – зі змішаними мовами навчання (1 253 924 учнів). Зауважимо, що в школах з казахською мовою навчання етнічні казахи становлять переважну більшість (1 300 999 учнів). Так само вони (а це 797 868 учнів) кількісно переважають і в школах зі змішаними мовами навчання. Водночас росіяни в основному навчаються у школах з російською (176 849 учнів) або змішаними (196 187 учнів) мовами навчання, у казахських школах таких учнів лише 2481. Більшість учнів інших національностей, у т. ч. тюркських, також навчаються в російськомовних або змішаних школах.

З 496 209 студентів казахських вишів у 2017–2018 рр. 317 896 отримували освіту казахською мовою і 158 267 – російською. У закладах технічної і професійної освіти частка тих, хто навчається державною мовою, становить 59,6 % [30].

На думку експертів, поступова «казахізація» системи освіти мала наслідком збільшення числа тих, хто добре володіє державною мовою, в основному серед етнічних казахів і, певною мірою, представників тюркських народів, які проживають у республіці. Так само й зростання у Казахстані частки тих, хто володіє державною мовою, відбувалося за рахунок збільшення частки етнічних казахів у складі населення. Переважна кількість випускників шкіл із числа росіян і представників інших європейських народів знають казахську в дуже обмеженому обсязі, недостатньому для користування нею в повсякденному спілкуванні, суспільному житті та професійній діяльності.

Потрібно зазначити, що в казахстанському суспільстві існують три основні точки зору на мовне питання. Перша: казахсько-російська двомовність має бути переходом до казахської одномовності. Друга: казахська і російська мови мають у повному обсязі виконувати всі суспільні функції, а загальна двомовність у майбутньому стане нормою. Третя: проголошення казахської мови державною було помилкою, у подальшому вона буде маргіналізуватися природним чином, а російська мова й надалі домінуватиме та виконуватиме всі суспільні функції. Експерти вважають, що в унітарній державі, якою є Казахстан, більш-менш реалістичними можуть бути лише перший і третій варіанти, оскільки в жодній унітарній державі, як засвідчує світовий досвід, не було і немає рівноправної двомовності [31].

Мовна політика у Білорусі та Казахстані попри подібні риси має і суттєві відмінності.

У відносно однорідній з етнічного погляду Білорусі запровадження двомовності диктувалося значною мірою політичними та ідеологічними мотивами консервації радянської спадщини та зближення з Росією. Воно здійснювалось у комплексі заходів з перетворення незалежної держави на російського сателіта, складову частину «руського міра» з обмеженою політичною суб'єктністю та без власного національного обличчя. Російська мова розглядалася не просто як звичний і загальнопоширений засіб спілкування, а як культурна цінність та історичне надбання білоруського народу. В історичній політиці наголос робився на пропаганді міфу

про історичну єдність білоруського й російського народів, глорифікації радянської спадщини, поширенні російських інтерпретацій подій Другої світової війни. Водночас боротьба за національне самовизначення і державну незалежність білоруського народу в XX ст. здебільшого дискредитувалася так само, як у радянські часи – боротьба за свободу і незалежність українського народу [32]. Білоруська мова, культура та національна історія свідомо маргіналізувалися на всіх рівнях, починаючи від державного керівництва.

У Казахстані офіційна двомовність була запроваджена з прагматичного розрахунку як засіб подолання відцентрових тенденцій і запобігання масовій еміграції, забезпечення миру і стабільності у міжетнічних відносинах, створення політичної нації на полінаціональній і полікультурній основі. Російська мова розглядалася лише як засіб міжнаціональної комунікації і транслятор західних знань та культурних цінностей. При цьому казахська мова і культура ніколи не трактувалися як другорядні, малозначущі та безперспективні. Зі зростанням частки етнічних казахів у населенні країни і перетворенням їх на переважну більшість політика двомовності почала супроводжуватися заходами з розширення і зміцнення позицій казахської мови з прицілом на забезпечення в майбутньому її домінування в публічно-му просторі.

Водночас засобами кінематографії і телебачення популяризувалася національна історія передусім як історія героїчної боротьби казахського народу за свободу і незалежність. Особливо яскраво висвітлювалися такі теми, як становлення Казахського ханства у XVI ст., війни з джунгарами в XVII–XVIII ст., історія Алаш-Орди – автономного національно-територіального утворення, яке існувало в 1917–1929 рр. і вважалося зачатком майбутньої казахстанської державності. Символіка затверджених 4 червня 1992 р. герба і прапора Республіки Казахстан відсилає до давніх тюркських традицій і не несе в собі жодного натяку на історичну спадковість від символіки КазРСПР. Важливо також відзначити, що політика двомовності в Казахстані ніколи не супроводжувалася одновекторною проросійською зовнішньою політикою і плеканням ностальгічних почуттів до радянського минулого. Проявом певного казахоцентризму в казахстанській політиці можна вважати заохочення репатріації етнічних казахів з-за кордону. За роки незалежності до Казахстану іммігрували понад мільйон казахів з Росії, Китаю, Монголії, Афганістану, пострадянських країн Центральної

Азії та ін. Ці іммігранти-«оралмани» (казах. ті, що повернулися) суттєво збільшили чисельність казахів і казахськомовних громадян у республіці.

У Білорусі політика двомовності призвела до встановлення фактичної одномовності й втрати білорусами важливих складників національної ідентичності. Виникає питання, чи не перейдена у процесі денаціоналізації та межа, за якою національне відродження на власному мовно-культурному ґрунті стає практично неможливим (а формування нової чи оновленої національної спільноти на чужому мовно-культурному ґрунті – проблематичним). Масові протестні акції в Білорусі наприкінці 2020 – на початку 2021 рр. продемонстрували не лише готовність значної частини білорусів чинити хоча б пасивний опір зловживанням авторитарної влади, а й відсутність позитивних сенсів, перспективного мислення і прагнення до радикальних змін у протестного руху та його керівників, що, на нашу думку, свідчить про слабкість національної ідентичності.

У Казахстані наслідки аналогічної політики не настільки однозначні. З одного боку, відсоток тих, хто володіє казахською мовою, неухильно збільшується, проте в основному за рахунок етнічних казахів і представників інших тюркських народів. З іншого боку, навіть для значної частини етнічних казахів казахська мова не стала основним засобом комунікації, а представники нетюркських народів досі володіють нею в дуже обмеженому обсязі або не володіють зовсім, через це засобом міжнаціонального спілкування в країні залишається російська мова. Стає дедалі очевиднішим, що політика двомовності, запроваджена свого часу як засіб збереження миру та стабілізації міжетнічних відносин, подолання сепаратистських тенденцій, нині перешкоджає національному розвитку як казахського народу, так і казахстанської політичної нації.

Можна припустити, що збереження нинішньої мовної політики з її тенденцією до поступової казахізації та одночасним збереженням двомовності призведе, у кращому разі, до мовно-культурної анклавізації країни з чіткішою фіксацією казахськомовної та російськомовної груп. Оскільки традиційний поділ країни на переважно казахськомовні південь і захід (не рахуючи великих міст) і переважно російськомовні північ і схід усе ще залишається актуальним, така анклавізація може мати негативні політичні наслідки. Ця можливість усвідомлюється і казахськими науковцями: «Світова практика свідчить про те, що у багатомовному суспільстві

між мовами можуть існувати відносини рівності, якщо тільки суспільство розділене на незалежні один від одного сектори, мови яких не перетинаються між собою і функціонують автономно одна від одної» [16, с. 106]. У зв'язку з цим наводиться приклад Індії, але, на нашу думку, більш доречним є приклад Бельгії, де мовне розділення супроводжується розділенням національним, культурним, адміністративним і політичним – «найбільш неприйнятна, потенційно руйнівна для Казахстану модель» [31].

Висновки

Якими б різними не були мотиви впровадження офіційної двомовності у Білорусі та Казахстані, скільки б відмінностей не мали в цих країнах результати такої політики, можна стверджувати, що її продовження матиме негативні наслідки для подальшого розвитку обох країн. У Білорусі ця політика вже призвела якщо не до втрати, то до значної деформації національної ідентичності, без якої політична суб'єктність нації стає сумнівною, а майбутнє – не гарантованим. У Казахстані офіційна двомовність нині явно перешкоджає реалізації казахстанського проекту – побудови єдиної політичної нації і гальмує розвиток власне казахського етносу.

Запровадження офіційної двомовності в унітарній країні може призвести або до маргіналізації слабшої й домінування сильнішої мови (випадок Білорусі), або до федералізації за мовно-культурною ознакою (те, до чого штовхають Україну про-російські сили і до чого, не без «допомоги» Росії, може почати рухатися Казахстан у разі прискореної лібералізації політичного режиму). Ситуація,

коли дві офіційні мови мають не лише однаковий правовий статус, а й однаковою мірою використовуються всім населенням країни в усіх сферах її життя, є не лише нереальною, але й безглуздою з практичного погляду. Такої ситуації не існувало і не існує в жодній країні світу. У дійсності шанси на розвиток і домінування має мова, яка є засобом міжнаціонального спілкування. У Білорусі та Казахстані такою мовою залишається російська. В Україні можливість змінити ситуацію на краще для української мови виникла лише завдяки законодавчим ініціативам останніх років, які посилюють її позиції як єдиної державної мови і основного засобу спілкування в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Запроваджувати державну або регіональну російсько-національну двомовність у пострадянській країні, обтяженій спадщиною русифікації, означає прирікати національну мову на занепад, а народ – на повернення в інформаційний і культурний простір Росії.

У пострадянських країнах вирішення мовного питання на користь державної одномовності має диктуватись інтересами національної безпеки, оскільки впровадження офіційної російсько-національної двомовності на державному або регіональному рівнях є чинником утримання країн або їх окремих регіонів в орбіті «руського міра» і збереження їх залежності від російської політики. Не слід забувати, що агресивні плани російського політичного керівництва стосовно України змогли повністю і з мінімальними витратами реалізуватись у Криму – регіоні, де процес цілеспрямованої русифікації (не лише в мовній, а й у культурній та меморіальній сферах) тривав практично безперешкодно всі роки незалежності, що підтверджується, зокрема, нормативними документами місцевих органів влади за цей період.

Список використаних джерел

1. Сметанина С. Вытеснение русского языка – это будет катастрофа для белорусского народа. URL: <https://ruskiymir.ru/publications/276144/> (дата звернення: 16.02.2021).
2. Образование в Республике Беларусь : стат. сборник. Минск, 2019. URL: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/02f/02f0dcce5ea8e20041bca7728366684c.pdf> (дата звернення: 16.02.2021).
3. Минобраз Белоруссии: «Мы не идем путем навязывания языка обучения». URL: <https://regnum.ru/news/polit/2173669.html> (дата звернення: 16.02.2021).
4. Сколько книг издается на одного белоруса. URL: <https://nashkraj.by/news/kultura/skolko-knig-izdaetsya-na-odnogo-belorusa/> (дата звернення: 16.02.2021).
5. Белорусский язык: спасти и сохранить. URL: <http://www.bk-brest.by/2016/02/> (дата звернення: 16.02.2021).
6. Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь :

- стат. бюллетень. Минск, 2020. URL: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338f4ec9e.pdf> (дата звернення: 16.02.2021).
7. Опрос. Изучение ценностей белорусского общества. URL: http://kef.by/publications/research/opros-izuchenie-tsennostey-belorusskogo-obshchestva/?fbclid=IwAR0tYOqLTSjtEuUHF51tufmBlbU0dsHbBqFHTwR_AQet13d9XG84tX3_ENHQ (дата звернення: 16.02.2021).
8. Послание Президента белорусскому народу и Национальному собранию. 2014. 22 квіт. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/ (дата звернення: 16.02.2021).
9. Встреча с членами Совета Палаты представителей Национального собрания 29 сентября 2014 года. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-chlenami-soveta-palaty-predstavitelej-natsionalnogo-sobranija-9884/ (дата звернення: 16.02.2021).
10. О Концепции информационной безопасности Республики Беларусь : Постановление Совета Безопасности Республики Беларусь от 18.03.2019 № 1. URL: https://pravo.by/upload/docs/op/P219s0001_1553029200.pdf (дата звернення: 16.02.2021).
11. XIX Всемирный конгресс русской прессы прошел в Минске. URL: <https://grodnonews.by/kontakty.php> (дата звернення: 16.02.2021).
12. Лукашенко: белорусский язык – это то, что отличает нас от россиян. URL: https://naviny.media/rubrics/society/2015/01/29/ic_articles_116_188110 (дата звернення: 16.02.2021).
13. Демьянович А. А. Языковая ситуация в современной Белоруссии: русско-белорусское двуязычие. *Языковая политика и языковые конфликты в современном мире*. М., 2014. С. 320–326. URL: <http://www.philology.ru/linguistics3/demyanovich-14.htm> (дата звернення: 16.02.2021).
14. Калита И. В. Современная Беларусь: языки и национальная идентичность. URL: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=17324 (дата звернення: 16.02.2021).
15. Тагиев Улугбек. Языковая ситуация: утомленные профанацией. URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1202184840> (дата звернення: 16.02.2021).
16. Культурная интеграция этносов в Казахстане : коллективная монография / Кадыржанов Р. К. (отв. ред. и рук. науч. проекта). Алматы : Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2020. 220 с.
17. О языках в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 11.07.1997 № 151-І. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/1969/page> (дата звернення: 16.02.2021).
18. О Государственной программе развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011–2020 годы : Указ Президента Республики Казахстан от 29.06.2011 № 110. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000110> (дата звернення: 16.02.2021).
19. О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику : Указ Президента Республики Казахстан от 26.10.2017 № 569. URL: http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-perevode-alfavita-kazahskogo-yazyka-s-kirillicy-na-latinskuyu-grafiku (дата звернення: 16.02.2021).
20. А. Мамин провел заседание Нацкомиссии по переводу алфавита казахского языка на латинскую графику. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/a-mamin-provel-zasedanie-nackomissii-po-perevodu-alfavita-kazahskogo-yazyka-na-latinskuyu-grafiku-280497> (дата звернення: 16.02.2021).
21. Об утверждении Государственной программы по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020–2025 годы : Постановление Правительства Республики Казахстан от 31.12.2019 № 1045. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045> (дата звернення: 16.02.2021).
22. Назарбаев рассказал о важности развития казахского языка. URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-11/nazarbaev-rasskazal-o-vazhnosti-razvitiya-kazahskogo-yazyka> (дата звернення: 16.02.2021).
23. Назарбаев распорядился перевести всю работу парламента и правительства на казахский язык. URL: https://zn.ua/WORLD/nazarbaev-rasporjadilsya-perevesti-vsyu-rabotu-parlamenta-i-pravitelstva-na-kazahskiy-yazyk-276485_.html (дата звернення: 16.02.2021).
24. Учить казахский язык призвал казахстанцев Токаев. URL: <https://vlast.kz/novosti/43213-ucit-kazahskij-azyk-prizval-kazahstancv-tokaev.html> (дата звернення: 16.02.2021).
25. Итоги национальной переписи населения 2009 года. URL: <https://nomad.su/?a=3-201011150038> (дата звернення: 16.02.2021).
26. Хегай М. Сколько книг издается в Казахстане? URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/skolko-knig-izdaetsya-v-kazakhstan-391712/> (дата звернення: 16.02.2021).
27. Харитонов Л. М., Богомолова Т. Л. Издательские стратегии в Казахстане. *Вестник Карагандинского университета. Серия: Филология*. 2015. № 1. С. 24–28. URL: <https://rep.ksu.kz/handle/data/6160> (дата звернення: 16.02.2021).
28. СМІ. Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/145?lang=ru> (дата звернення: 16.02.2021).

29. Порядка 20 % населения в РК владеют казахским, русским и английским языками. URL: <http://ranking.kz/ru/a/reviews/poryadka-20-naseleniya-v-rk-vladeyut-kazahskim-russkim-i-anglijskim-yazykami> (дата звернення: 16.02.2021).
30. Статистика системы образования Республики Казахстан : нац. сб. / АО «Информационно-аналитический центр». Астана, 2018. 336 с. URL: http://iac.kz/sites/default/files/nacionalnyy_sbornik_2017-2018.pdf (дата звернення: 16.02.2021).
31. Тажибаева С. Ж., Козырев Т. А. Межъязыковое взаимодействие в современном Казахстане. *Сибирский филологический журнал*. 2015. № 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/280038284_Mezazykovoe_vzaimodejstvie_v_sovremennom_Kazahstane (дата звернення: 16.02.2021).
32. Валахнович Игорь. Историческая политика: тренды уходящего года. URL: <https://bistr.gov.by/mneniya/istoricheskaya-politika-trendy-ukhodyaschego-goda> (дата звернення: 16.02.2021).

References

1. Smetanina, S. (2020). *The displacement of the Russian language will be a disaster for the Belarusian people*. Russkiymir. Retrieved February 16, 2021, from <https://russkiymir.ru/publications/276144/> [in Russian].
2. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. *Education in the Republic of Belarus. Statistical collection*. (2019). Belstat. <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/02f/02f0dcce5ea8e20041bca7728366684c.pdf> [in Russian].
3. Ministry of Education of Belarus: "We are not going through the imposition of the language of instruction". (n.d.). Regnum. Retrieved February 16, 2021, from <https://regnum.ru/news/polit/2173669.html> [in Russian].
4. *How many books are published per Belarusian*. (n.d.). Nash Kraj. Retrieved February 16, 2021, from <https://nashkraj.by/news/kultura/skolko-knig-izdaetsya-na-odnogo-belorusa/> [in Russian].
5. *Belarusian language: to save and preserve*. (2016, February). BK-Brest. Retrieved February 16, 2021, from <http://www.bk-brest.by/2016/02/> [in Russian].
6. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. *Total population, population by age and sex, marital status, education level, nationalities, language, sources of livelihood in the Republic of Belarus. Statistical Bulletin*. (2020). Belstat. <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf> [in Russian].
7. KEF. *Studying the values of the Belarusian society* [Questioning]. (n.d.). KEF. http://kef.by/publications/research/opros-izuchenie-tsennostey-belorusskogo-obshchestva/?fbclid=IwAR0tYOqLTSjtEuUHF51tufmBlbU0dsHbBqFH7wR_AQetI3d9XG84tX3_EHQ [in Russian].
8. *Message from the President to the Belarusian People and the National Assembly*. (2014). President of the Republic of Belarus: Official site. http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhagodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/ [in Russian].
9. *Meeting with members of the Council of the House of Representatives of the National Assembly*. (2014, September 29). President of the Republic of Belarus: Official site. Retrieved February 16, 2021, from http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-chlenami-soveta-palaty-predstavitelej-natsionalnogo-sobranija-9884/ [in Russian].
10. About the Concept of Information Security of the Republic of Belarus: Resolution of Security Council of the Republic of Belarus of 2019, March 13, No. 1. (2019). Pravo. Retrieved February 16, 2021, from https://pravo.by/upload/docs/op/P219s0001_1553029200.pdf [in Russian].
11. *XIX World Congress of Russian Press was held in Minsk*. (n.d.). Grodnonews. Retrieved February 16, 2021, from <https://grodnonews.by/kontakty.php> [in Russian].
12. *Lukashenko: Belarusian language is what distinguishes us from Russians*. (2015, January 29). Naviny.Media. Retrieved February 16, 2021, from https://naviny.media/rubrics/society/2015/01/29/ic_articles_116_188110 [in Russian].
13. Demyanovich, A. A. (2014). The language situation in modern Belarus: Russian-Belarusian bilingualism. *Language policy and language conflicts in the modern world* (p. 320–326). Philology.ru. <http://www.philology.ru/linguistics3/demyanovich-14.htm> [in Russian].
14. Kalita, I. V. (2010). *Modern Belarus: languages and national identity*. Kamunikat. Retrieved February 16, 2021, from http://kamusikat.org/usie_knihi.html?pubid=17324 [in Russian].
15. Tagiev, Ulugbek. (2009). *Language situation: tired of profanity*. Centrasia. Retrieved February 16, 2021, from <https://centrasia.org/newsA.php?st=1202184840> [in Russian].
16. Kadyrzhанov, R. K. (Ed.). (2020). *Cultural integration of ethnic groups in Kazakhstan*. Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 220 p. [in Russian].
17. About languages in the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan of 1997, July 11, No. 151-I. (1997). Kaznu.kz. Retrieved February 16, 2021, from <https://www.kaznu.kz/ru/1969/page> [in Russian].

18. On the State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of 2011, June 29, No. 110. (2011). Adilet. Retrieved February 16, 2021, from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000110> [in Russian].
19. On the translation of the Kazakh alphabet from the Cyrillic alphabet to the Latin script: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of 2017, October 26, No. 569. (2017). Akorda. Retrieved February 16, 2021, from http://www.akorda.kz/ru/legal_a%20cts%20decrees/o-perevode-alfavita-kazahskogo-yazyka-s-kirilicy-na-latinskuyu-grafiku [in Russian].
20. Official Information Source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. *A. Mamin chaired a meeting of the National Commission on the translation of the Kazakh alphabet into Latin script.* (n.d.). Primeminister.kz. Retrieved February 16, 2021, from <https://primeminister.kz/ru/news/a-mamin-provel-zasedanie-nackomissii-po-perevodu-alfavita-kazahskogo-yazyka-na-latinskuyu-grafiku-280497> [in Russian].
21. On the approval of the State program for the implementation of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2020–2025: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of 2019, December 31, No. 1045. (2019). Adilet. Retrieved February 16, 2021, from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045> [in Russian].
22. *Nazarbayev spoke about the importance of the development of the Kazakh language.* (2020, November). KURSIV. Retrieved February 16, 2021, from <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-11/nazarbaev-rasskazal-o-vazhnosti-razvitiya-kazahskogo-yazyka> [in Russian].
23. *Nazarbayev ordered to translate all work of parliament and government into Kazakh.* (n.d.). ZN,UA. Retrieved February 16, 2021, from https://zn.ua/WORLD/nazarbaev-rasporiadilsya-perevesti-vsyu-rabotu-parlamenta-i-pravitelstva-na-kazahskiy-yazyk-276485_.html [in Russian].
24. *Tokayev called on Kazakhstanis to learn the Kazakh language.* (n.d.). Vlast.kz. Retrieved February 16, 2021, from <https://vlast.kz/novosti/43213-ucit-kazahskij-azyk-prizval-kazahstancv-tokaev.html> [in Russian].
25. *2009 National Census Results.* (n.d.). NOMAD. <https://nomad.su/?a=3-201011150038> [in Russian].
26. Hegaj, M. (2017). *How many books are published in Kazakhstan?* Caravan.kz. Retrieved February 16, 2021, from <https://www.caravan.kz/gazeta/skolko-knig-izdaetsya-v-kazahstane-391712/> [in Russian].
27. Haritonova, L. M. (2015). Publishing Strategies in Kazakhstan. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya: Filologiya*, 1, 24–28. REP.KSU.kz. <https://rep.ksu.kz/handle/data/6160> [in Russian].
28. *Media. Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.* (n.d.). Gov.Kz. Retrieved February 16, 2021, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/145?lang=ru> [in Russian].
29. *About 20 % of the population in the Republic of Kazakhstan speaks Kazakh, Russian and English.* (n.d.). Ranking.kz. Retrieved February 16, 2021, from <http://ranking.kz/ru/a/reviews/poryadka-20-naseleniya-v-rk-vladeyut-kazahskim-russkim-i-anglijskim-yazykami> [in Russian].
30. AO “Informatsionno-analiticheskiy tsentr”. *Statistics of the education system of the Republic of Kazakhstan. National collection.* (2018). Astana (336 p.). IAC.kz. http://iac.kz/sites/default/files/nacionalnyy_sbornik_2017-2018.pdf [in Russian].
31. Tazhibayeva, S. Zh., & Kozyrev, T. A. (2015). Interlingual interaction in modern Kazakhstan. *Sibirskij filologičeskij žurnal*, 2. Researchgate. https://www.researchgate.net/publication/280038284_Mezazykovoe_vzaimodejstvie_v_sovremennom_Kazahstane [in Russian].
32. Valahnovich, Igor. (2020). *Historical politics: trends of the outgoing year.* BISR. Retrieved February 16, 2021, from <https://biser.gov.by/mneniya/istoricheskaya-politika-trendy-ukhodyashego-goda> [in Russian].